Beatrix in Europese handen

10 ontwerpen voor de Nederlandse euro

Bruno Ninaber van Eyben (1950)
industrieel ontwerper

Bruno Ninaber van Eyben studeerde in 1971 cum laude af als ontwerper aan de kunstacademie te Maastricht. Sindsdien heeft Ninaber zich ontwikkeld tot industrieel ontwerper. Hij produceert en distribueert zijn eigen producten, waaronder zijn beroemde armband- en halshorloges (1973, 1976). In 1982 ontwierp Ninaber het nieuwe Nederlandse muntgeld met het halve portret van koningin Beatrix op de kopzijde.

In 1985 startte hij samen met Wolfram Peters en Peter Krouwel het ontwerpbureau n|p|k, dat in nauwe samenwerking met de opdrachtgevers commercieel succesvolle en internationaal gewaardeerde producten ontwierp. In 1991 kreeg het bureau een overzichtsexpositie in het Stedelijk Museum in Amsterdam. Sinds 1997 leidt Ninaber zijn eigen bureau Bruno Ninaber van Eyben design & production. Ninabers werk is wereldwijd geëxposeerd en opgenomen in de collecties van vooraanstaande musea, waaronder het MoMa te New York. In 1979 ontving Ninaber als eerste de Kho Liang le-prijs voor Industrieel Ontwerp.

Bruno Ninaber van Eyben

'Ik heb de sterren omgevormd tot de sterren van een sterrenhemel. De sterren zijn niet meer individueel aanwezig en dat ontneemt ze hun dreiging. Het portret heb ik binnen die sterrenhemel geplaatst, binnen een kosmische ruimte. Het representeert daardoor geen macht en ambitie, maar reinheid, zuiverheid en terughoudendheid.'

afb. 94
Nederlandse muntreeks 1982
ontwerp 1980

Bruno Ninaber van Eyben was zelf nog het meest verbaasd dat hij voor de tweede keer in de prijzen viel met zijn muntontwerp. Het leek niet meer dan logisch dat hij, als ontwerper van de Beatrixmunten, ook de Nederlandse euro zou maken. Maar Ninaber benadrukt dat hij daar geen enkele invloed op had. Hij werd weliswaar gevraagd een ontwerp in te dienen, maar daarin zag hij eerder een parallel met de bokssport: 'Ik dacht dat ik nog een keer mee mocht doen voor ik uit de ring werd gemept. De beste kansen lagen toch bij de andere kandidaten.' De prijsvraag was open en eerlijk, zegt Ninaber, en er bestond geen verwachting rond zijn ontwerp. Maar de commissie kon zich kennelijk uitstekend vinden in de voortzetting van ons vertrouwde geld.

Nederland kan zijn euro met een gerust hart de wereld insturen. Onder het ontwerp staat de naam van een industrieel vormgever met een grote internationale reputatie.
Op zijn eenentwintigste studeerde Ninaber van Eyben cum laude af aan de kunstacademie van Maastricht. Van 1985 tot 1997 was hij vennoot van het designbureau n|p|k, dat vooral in opdracht van bedrijven industriële producten ontwerpt. Tegenwoordig heeft hij zijn eigen studio aan de Koornmarkt in het centrum van Delft. In de dertig jaar die zijn carrière inmiddels bestrijkt, heeft een indrukwekkende reeks ontwerpen zijn handen verlaten: sieraden, lampen, meubels en medische apparatuur, maar bijvoorbeeld ook de voorzittershamer van de Tweede Kamer (afb. 99). Hij kreeg een overzichtstentoonstelling in het Stedelijk Museum in Amsterdam, en veel van zijn werk, waaronder het klassiek geworden halshorloge, is opgenomen in de designcollecties van musea in Europa en de Verenigde Staten (afb. 101).

Ninaber ontwerpt zijn producten volgens een vaste methode. Voor hij aan het ontwerpproces begint, onderzoekt hij grondig waartoe een voorwerp dient en wie de gebruiker zal zijn. Dat geldt voor al zijn ontwerpen: of het nu om een vijzel (afb. 100) gaat of om een munt. 'Een industrieel ontwerper begint met een heel pakket eisen, en als die eisen er niet zijn, dan formuleert hij ze zelf', zegt Ninaber. 'Een goed ontwerp is het gevolg van een helder antwoord op de juiste vraag.'
Hij illustreert zijn methode aan de hand van een recent ontwerp voor de burgemeestersambtsketen voor de gemeente Papendrecht (afb. 98). 'De meeste ontwerpers gaan gewoon aan de slag. Ze smeden, zagen en solderen en ten slotte is het af. Maar om tot een goede oplossing te komen moet je je eerst vragen stellen. Wat is een burgemeester? Wat is z'n ambt precies? Wanneer gebruikt hij zijn keten? Een burgemeester heeft een bepaalde uitstraling, hij heeft dynamiek. Zijn keten plaatst hem buiten de reguliere gemeenschap. Stel, er is een brand en de burgemeester spoedt zich erheen. Hij haalt zijn keten uit zijn zak en hangt die om. Nu heeft hij gezag en leiding. De keten die wij hier ontwierpen speelt op zulke situaties in. Het is een ding dat je klein kunt maken, net als de koptelefoon van een walkman. Hij weegt bijna niks. Je rolt hem op en je steekt hem in je zak. Je rolt hem uit en je hangt hem om. Hij is handzaam en functioneel.'
Gebruiksvoorwerpen zijn voor Ninaber op de eerste plaats dienstbaar. Dat is hun bestaansrecht. Ze moeten sympathiek en prettig zijn, je moet ervan kunnen houden, maar de functie mag er niet onder lijden. Iets eenvoudigs als een schaar roept bij hem meteen allerlei associaties op. 'Een schaar moet knippen. Een schaar die mooi is maar niet knipt, is een rotschaar. Andersom is een puur technocratisch ontworpen schaar weer niet tot de mens gekomen. Vanaf het moment dat je de technische kant perfect voor elkaar hebt, moet je het voorwerp ver-

afb. 93
Ontwerp Europese zijde euromuntreeks
1998
computerontwerp

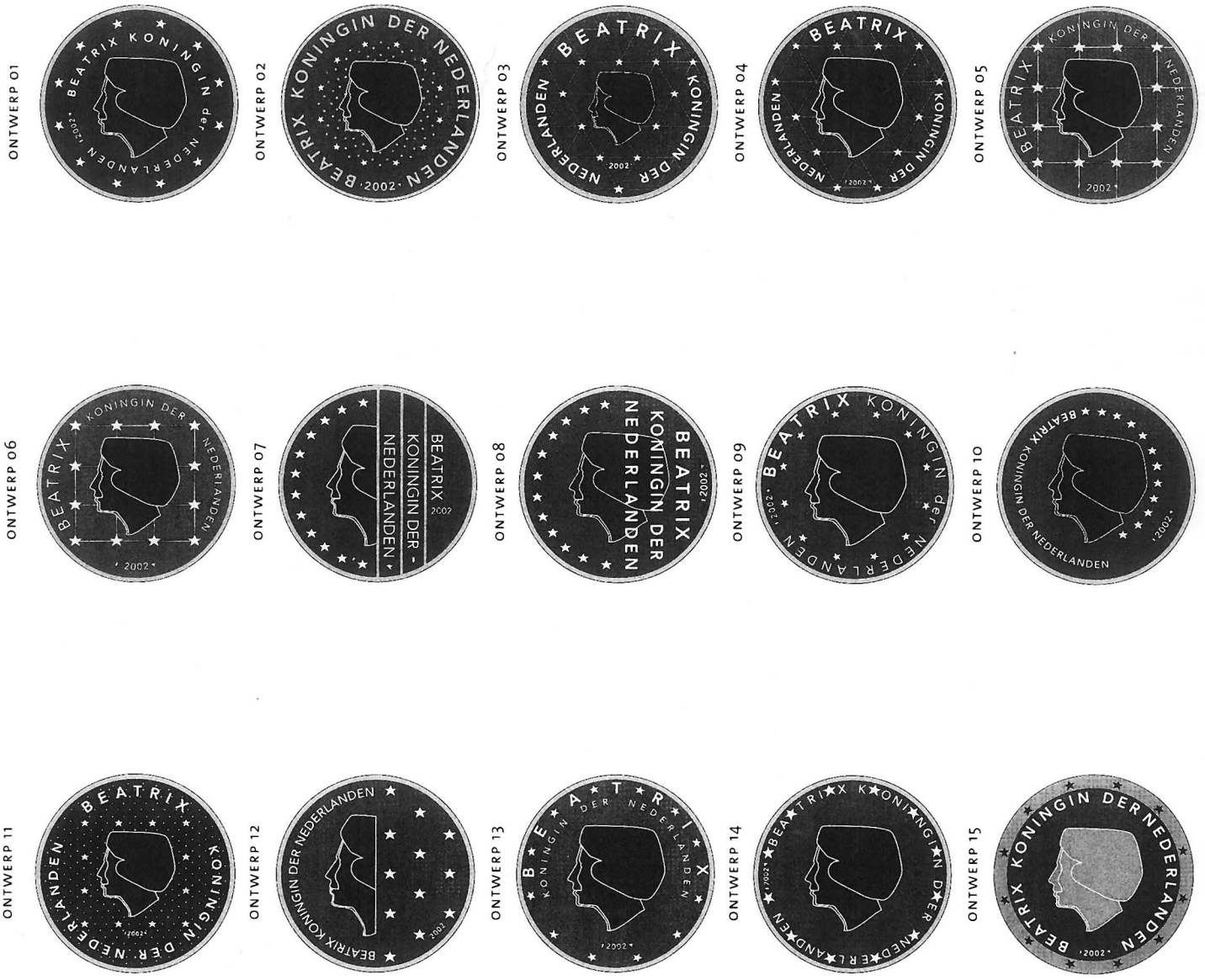
tje gesmeten. Om dat zo te krijgen zijn er veel proeven gedaan, onder meer om de juiste schuinte te bepalen. Een lijn is een talud; door de helling te veranderen krijg je pas reflectie. Niet de breedte van de lijn bovenop is belangrijk, maar de hoogte ten opzichte van de hoek van het talud. Het talud brengt het licht tot onderin. Dat is heel precies werk.'
Vol bewondering laat Ninaber een Italiaans 500 lirestuk uit 1981 zien. Er is een ragfijn portret van de verpersoonlijking van Italië op aangebracht door de ontwerpster Laura Cretara. 'Wat een schitterend muntje: hier gebeurt alles binnen vijfhonderdste millimeter. Zo'n portret kun je vergelijken met de oudere Nederlandse munten van L.O. Wenkebach en Pier Pander. Alleen iemand met heel veel talent die hiermee twintig jaar bezig is, die kan dat.' Ninaber pleit ervoor om zo'n kunstenaar naar ons land te halen opdat jonge ontwerpers geschoold kunnen worden in het vak. 'Het is jammer dat die traditie en kennis verloren dreigen te gaan. Het is zo gemakkelijk geworden om met een computer een plaatje te maken en daarmee een munt te slaan. Ik ben daar geen aanhanger van, ondanks het feit dat ik die ontwikkeling misschien wel heb ingezet.'

In 1998 werd Ninaber gevraagd mee te doen aan de competitie voor de Nederlandse kant van de euro. Hij leverde vijftien ontwerpen in (afb. 96). Elk ontwerp bestaat uit één beeld dat steeds op alle acht de euromunten wordt herhaald. Toch is de reeks die we in onze portemonnee zullen vinden, samengesteld uit twee verschillende ontwerpen: één nieuw ontwerp voor de lage waarden, en een ander ontwerp, dat sterk aan de huidige gulden doet denken, voor de 1 en 2 euro (afb. 97). Ninaber vertelt dat het samenvoegen van de twee reeksen een beslissing van de commissie is geweest. Op de vraag of hij zich in die beslissing kon vinden, volgt een lange stilte. Uiteindelijk zegt Ninaber: 'Het had van mij één serie mogen zijn. De munt die gekozen is, dat ontwerp voor de lage waarden, had mijn voorkeur. De selectiecommissie heeft geprobeerd de lijn van de gulden voort te zetten. En er is natuurlijk continuïteit: de gulden gaat weliswaar euro heten, maar de staatkundige structuur, de monarchie, blijft hetzelfde. Dat zie je dan ook terug in mijn 1 en 2 euromunt. Maar het had één reeks mogen zijn. Ach, ik ben er niet ongelukkig mee.'

Om inspiratie op te doen ging Ninaber, net als alle andere kandidaten, naar de poseersessie in Huis ten Bosch. Toch heeft dat bezoek geen nieuw portret opgeleverd. Hij realiseerde zich al snel dat zijn filosofie achter de Beatrixmunt nog steeds legitiem was. De ideeën van Beatrix over het koningschap waren niet veranderd, zodat Ninaber haar kon blijven zien vanuit haar eigen visie op het ambt. Op het eerste gezicht lijkt het zelfs of Ninaber het portret voor de euro letterlijk van de gulden heeft overgenomen. Maar Ninaber weerlegt dat. 'Ik heb het opnieuw vormgegeven. Je ziet de verschillen misschien niet meteen, maar de halspartij is bijvoorbeeld nieuw. Het portret is kleiner. Het is krachtiger. Een heel portret is echt iets anders dan een half.' Hij vertelt dat hij zich nog even heeft gewaagd aan een portret op basis van een recente foto, maar daar is hij niet mee doorgegaan. 'Ik ben uiteindelijk dicht bij het beeld gebleven van de koningin toen ze jong was. Zoals ze destijds de Nieuwe Kerk inliep, met vertrouwen, plichtsbesef en aanvaarden; dat gezicht representeert haar.'
Voor Ninaber zijn de ogen de kern van een portret. Maar omdat het portret op de eurocent zo klein werd, restte er van het oog niets dan een glimmertje. Toch moest de indruk worden gewekt dat de koningin kijkt, en ook over de blikrichting mocht geen misverstand bestaan. Daarom veranderde Ninaber de richting van het portret. Op de gulden kijkt Beatrix enigszins omhoog, op de euro kijkt ze recht voor zich uit. Ninaber pakt een potlood en trekt een lijn langs de bovenkant en de onderkant van het kapsel. De lijnen kruisen elkaar links op de stapelrand van de munt. 'Het is misschien majesteitsschennis, maar het portret is deel van een taartpunt. Het achterhoofd vormt de brede kant, de spitse kant ligt voor het gezicht. De ogen, die je niet ziet, kijken altijd naar dat punt. Dat punt heb je echt nodig. Daardoor krijgt het gezicht expressie en daardoor treedt het portret buiten zichzelf. De totale hoofdvorm duidt nu het kijken aan. Als je de munt op z'n kop houdt, zie je nog steeds dat het om een portret gaat en dat de blik zich ergens op richt.'
Ook aan andere details heeft Ninaber lang

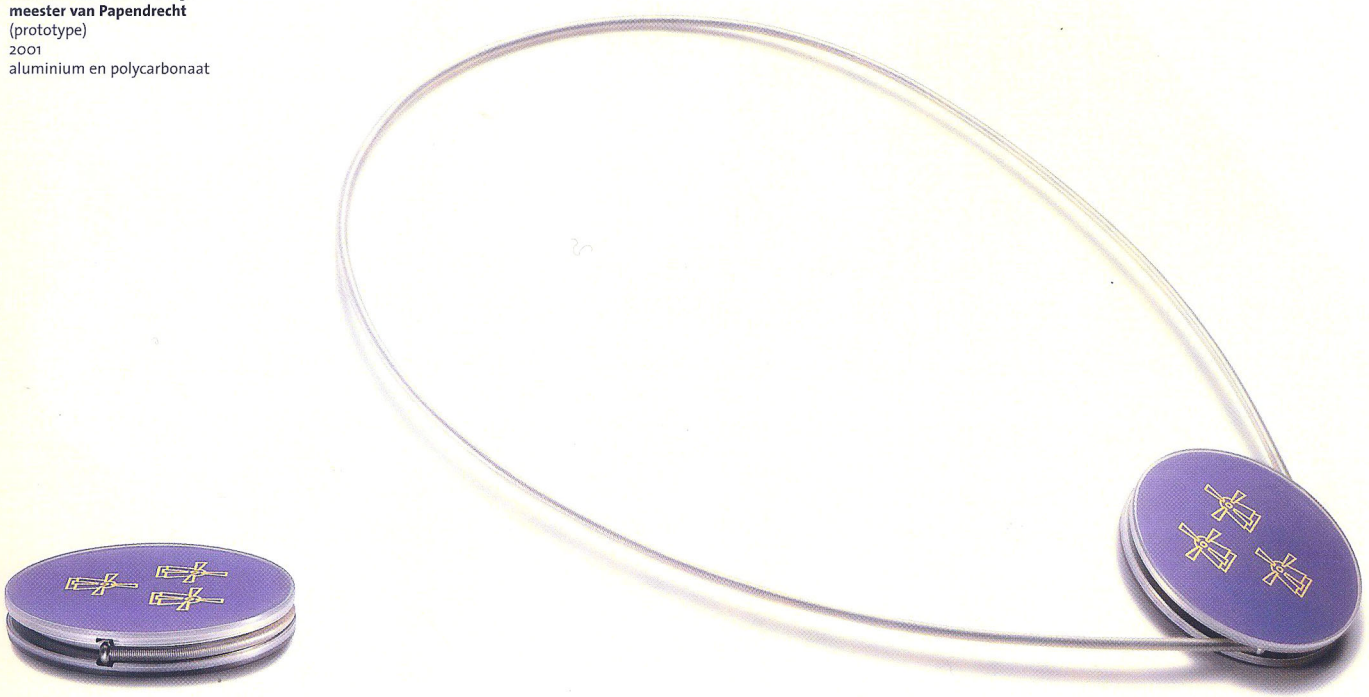

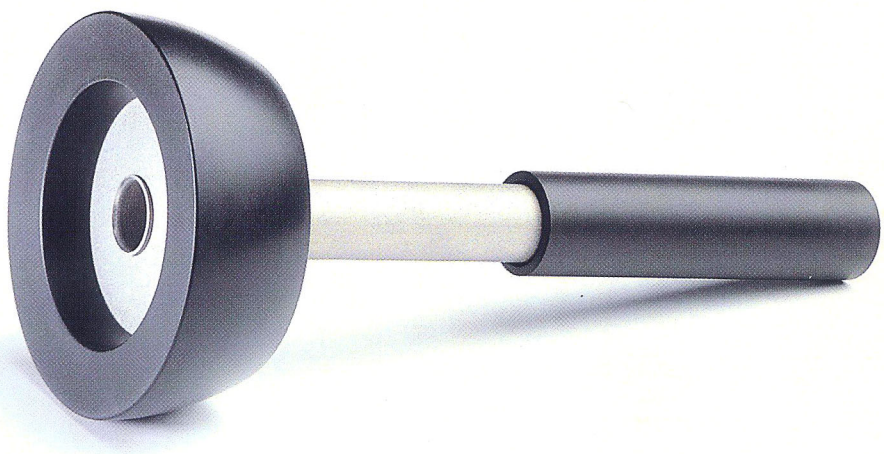
afb. 95
Schetsen euro-ontwerp
1998
potlood op papier

afb. 96
15 ontwerpen
voor de Nederlandse zijde
van de euromuntreeks
1998
computerontwerpen

afb. 98
Ambtsketen voor de burgemeester van Papendrecht
(prototype)
2001
aluminium en polycarbonaat

afb. 99
Hamer voor de voorzitter van de Tweede Kamer
1992
RVS en PVC

gewerkt. 'De mond heeft me veel tijd gekost. Die steekt wilskrachtig naar voren. Zo treedt Beatrix je ook tegemoet. Ze is geen lijdzaam iemand, ze is iemand met een autonoom idee.' Het kapsel vroeg eveneens de nodige aandacht. 'Het moest enerzijds vlak zijn, anderzijds vrouwelijk en vriendelijk. Op zo'n plek leveren minimale variaties een groot verschil op in expressie. Trouwens, als je goed kijkt zie je dat het kapsel van boven niet echt vlak is, het is wat ronder.'

De eis dat ook op de Nederlandse kant twaalf sterren moesten komen, kostte Ninaber misschien nog de meeste hoofdbrekens. Niet zozeer compositorisch, maar vooral qua symboliek. Sterren hebben naar zijn smaak al gauw het effect van een omheining, van prikkeldraad. Om die reden is hij ook niet erg te spreken over de internationale kant van de euro. Europa is daarop aangeduid als een landkaart waaruit stelen met punten steken, alsof het territorium met speren en prikkeldraad wordt verdedigd. 'Leven wij in een veilige haven achter prikkeldraad waar mensen uit Afrika niet in mogen? Als dat Europa is, dan gaat het niet goed', zegt Ninaber. Hij heeft daarom bewust gestreefd naar een Nederlandse zijde die geen ruimte laat voor zulke associaties. 'Ik heb de sterren omgevormd tot de sterren van een sterrenhemel. De sterren zijn niet meer individueel aanwezig en dat ontneemt ze hun dreiging. Het portret heb ik binnen die sterrenhemel geplaatst, binnen een kosmische ruimte. Het representeert daardoor geen macht en ambitie, maar reinheid, zuiverheid en terughoudendheid. Dat maakt zo'n portretje ook klein en kwetsbaar. Die kwetsbaarheid moet door Europa worden beschermd.'
Door deze oplossing heeft Ninaber het fond, de vlakke achtergrond, behandeld op een manier die hij op de Nederlandse munt nog niet eerder had aangetroffen. Hij haalt een Turks muntje tevoorschijn om te laten zien dat men zich elders wel over zulke kwesties buigt: op het fond ligt een onregelmatig, abstract, organisch patroon. 'Bijna alle munten hebben een portret op een fond; het portret duikt simpelweg op uit een vlakte. Dat is alles. Maar net zoals je bij het Turkse muntje kunt zien, heb ik geprobeerd in het fond iets te laten gebeuren. Je ziet dat ook in mijn ontwerpen voor de Europese kant van de euro. De Nederlandse euro krijgt door de sterrenwolk een zekere zachtheid, een soort poëzie. En daarin is hij nieuw.'
Het kostte Ninaber verschillende proefslagen voor hij het formaat van de puntjes, die de sterren in de kosmos verbeelden, op orde had. Ze waren zo miniem, dat ze telkens dreigden dicht te lopen. Nu twinkelen ze op de achtergrond zonder te overheersen.

Ninaber heeft geen bezwaar tegen de komst van de euro. Hij waardeert het ideaal dat eraan ten grondslag ligt. Mede om die reden heeft hij in 1996 ook meegedaan aan het ontwerp voor de Europese zijde van de euro (afb. 93).
Bij deze munt speelden weer heel andere problemen een rol. Zo moest Ninaber bijvoorbeeld werken met het gegeven dat de internationale kant van de euro er eerder zou zijn dan de landenontwerpen. Zijn ontwerp diende daardoor zó geraffineerd te zijn, dat het elke tegenkant zou kunnen verdragen; of die tegenkant nu een monarchie of een republiek vertegenwoordigde, of de vormgeving ervan nu traditioneel of modern was. Ninaber ziet daarin een sterke parallel met de politiek van Europa. Ook die politiek moet zo worden bedreven, dat elke autonome staat zich vrij blijft voelen binnen de Europese beslissingen.
Ninaber zocht lang naar symbolen die weergeven wat Europa in de kern verbindt. Sommige symbolen vielen ogenblikkelijk af. De heraldiek kwam bijvoorbeeld niet in aanmerking omdat er geen Europese heraldiek bestaat. Europese persoonlijkheden vormden een probleem omdat zij zijn gekoppeld aan landen en kwetsend zouden kunnen zijn voor de nationale gevoelens van anderen. De geografie leek hem eveneens ongeschikt: 'Europa is niet geografisch bepaald. Europa groeit nog steeds. Turkije komt er bij, of Polen. De noordelijke landen. Misschien komt Israël er wel bij. Niemand weet waar straks de grenzen liggen.'

Uiteindelijk kwam Ninaber met twee ontwerpen. Voor één daarvan koos hij bouwkundige elementen, waarmee hij gebruik maakte van een van de drie suggesties van de muntcommissie ('bouwkundige en ornamentele stijlen', 'doelen en idealen van de EU' en 'Europese persoonlijkheden'). Op de acht munten projecteerde hij een beknopte geschiedenis van de zuil. Zo is op de kleinste

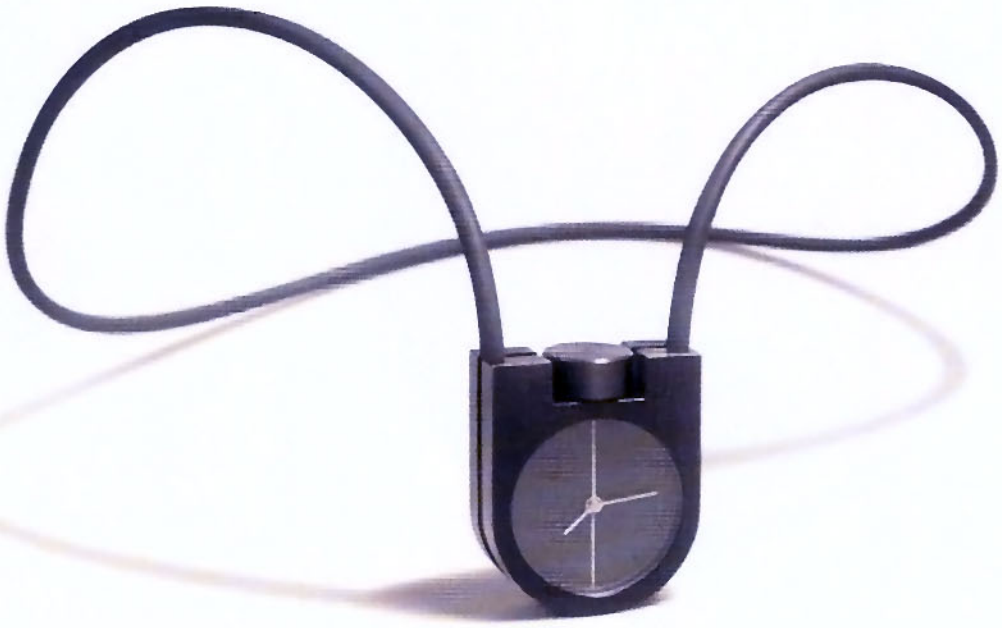
munt een dwarsdoorsnede van de Griekse zuil te zien, en staan op de andere waarden onder meer de Romaanse en de Gotische zuil. De H-balk en de staalkabel op de 1 en 2 euro vertegenwoordigen het moderne tijdperk. Ninaber toont de 'muntjes' die hij voor de inzending maakte: metalen plaatjes waarop vliesdunne filmpjes zijn geplakt. In tal van varianten heeft hij naar een bevredigende compositie gezocht, maar hij kon zich ten slotte niet vinden in het letterlijke, ietwat anekdotische karakter van zijn ontwerp. Hij stuurde het in als tweede keus.
Voor zijn andere ontwerp koos Ninaber een geheel nieuwe invalshoek. 'De Europese zijde van de munt is ook de zijde waar de waarde op staat. Het is, anders gezegd, de zakelijke kant. Europa en de munt zijn op een zakelijke basis met elkaar verbonden. Ik heb de waarde als beeldend middel gebruikt.' Het begrip 'waarde' vertaalde hij vervolgens naar een abstract weefpatroon, en dat weefsel bracht hij aan op het fond. Op die manier paste hij meteen de, al eerder besproken, innovatie toe die hij voor de Nederlandse euro zou gebruiken: het weefsel vormt golfjes waaruit de cijfers als eilandjes opduiken. Het fond is geen kaal vlak meer, maar gaat als vanzelfsprekend een eenheid aan met de cijfers en tekens. Over de betekenis van het weefpatroon zegt Ninaber: 'Wat is Europa? Het is niet uit de lucht komen vallen. Het is stukje bij beetje ontstaan. Het is een weefsel van draden die met veel tactiek bij elkaar zijn gebracht. Het is geleidelijk aan gevlochten. En dat is ook de kracht. Als het weefsel beleidsmatig goed is opgebouwd, dan zijn de lidstaten daartoe niet gedwongen, maar is het vanuit een synergie ontstaan. Een weefsel is sterker dan een enkel draadje.'
'Het weefsel heb ik verbonden met het decimale stelsel, precies zoals ik dat in het huidige geld heb gedaan. Muntwaarden vertienvoudigen zich. Op de 1 tot 5 eurocent heeft het weefsel één richting. Op de 10 tot 50 eurocent twee richtingen. En op de 1 en 2 euro drie. Hoe waardevoller de munt, hoe voller het beeld. De structuur visualiseert de rijkdom.'
Het lijkt hem niet onwaarschijnlijk dat de nationale kanten van de euro zullen verdwijnen, maar hij pleit ervoor om ze te behouden. 'Waarom zouden er geen nieuwe regio's naar voren kunnen komen? Laten we een Baskische euro maken. Laten we de grenzen anders trekken. Dat zou de gevoelens van de deelnemers aan Europa respecteren. Ik kan geen reden verzinnen waarom alles hetzelfde zou moeten zijn. De euro is een visuele weergave van een ideologie van een bepaald deel van de gemeenschap. Die ruimte en dat respect lagen in mijn ontwerp besloten.'

Tot Ninabers spijt hoorde zijn ontwerp niet bij de Nederlandse selectie die doorging naar de Europese competitie. Hij kan de beweegredenen van de selectiecommissie niet goed volgen. 'Los van mijn eigen ontwerp: de keuze van de commissie was nauwelijks representatief voor de grote vormgevingstraditie in ons land. Er is iets fout gegaan; bij de commissie, of bij de geselecteerden.' Hij is ervan overtuigd dat hij in de laatste ronde een goede kans zou hebben gemaakt. 'Mijn ontwerp is geïnspireerd en niet territoriaal. Mijn ontwerp zoekt een relatie met de nationale zijde. Het zou een mooie, stille, krachtige munt zijn geworden.'

Op de vraag of zijn successen hem niet verleiden om meer munten te maken, antwoordt Ninaber dat hij zich bewust beperkt tot het circulatiegeld; hij ontwerpt geen herdenkingsmunten. Hij pleit ervoor, een deel van de winst die met het gelegenheidsgeld wordt gemaakt te investeren in goede scholing voor jonge muntmakers. Als bovendien het honorarium wordt verhoogd, zal de discipline aanzienlijk meer status krijgen en meer getalenteerde beeldhouwers aantrekken. 'Er zitten zoveel aspecten aan een munt, die moet je leren kennen, je moet er uitvoerig mee bezig kunnen zijn, dat moet je je kunnen permitteren. Nu dreigt het te verworden tot een soort ambachtelijkheid.'
Niettemin beschouwt Ninaber het muntontwerp als een volwaardige en professionele taak. 'Muntontwerp is een opdracht als alle andere. Laat je je ergens mee in, dan geef je wat je in huis hebt. Ik begin nooit aan een opdracht waaraan ik maar op halve kracht kan werken. In die zin ga ik serieus met mezelf om.'

afb. 100
Vijzel of stamper
2000
gietijzer en hard mepal
nieuwjaarsgeschenk voor de medewerkers van Randstad Holding

afb. 101
Halshorloge
1976
aluminium en rubber

afb. 97
Nederlandse zijde van de euromuntreeks
1998

Beatrix in Europese handen
10 ontwerpen voor de Nederlandse Euro
Joost de Wal e.a.
Rijkmuseum Het koninklijk penningkabinet